

УДК: 343.139-058.68:343.211.3(497.7)

ЗАДОЛЖИТЕЛНО ДОКАЗНО РОЧИШТЕ КАКО ИНСТРУМЕНТ ЗА ПРОЦЕСНА ЗАШТИТА НА ПОСЕБНО РАНЛИВИТЕ ЖРТВИ

Аљоша КАЦАРОВ

м-р адвокат, Адвокатско друштво Наков и Бошков - Штип,
e-mail: kacarov@hotmail.com
ORCID ID: 0009-0001-5159-0034

Апстракт

Законот за кривична постапка во правниот систем на Северна Македонија, покрај улогата на нормативен гарант за минимум фер услови за правично судење, едновременно, емитира и една социјална димензија, која се однесува на заштитата на ранливите категории лица, како што се децата жртви на кривични дела, сиромашните лица, како и жртвите на кривичните дела против половата слобода и половиот морал и кривичните дела против човечноста и меѓународното право. Во истражувањето се применува нормативно-правна анализа на постојната законска рамка со цел да се утврди степенот на процесна заштита што ја обезбедува на овие категории жртви, со посебен акцент на механизмите за нивно испитување и заштита од ревиктимизација. Воедно, се посветува внимание и на жртвите на родово-базирано и семејно насилство како категорија што бара засилен процесен третман. Понатаму, трудот ја испитува можноста за нормативно уредување на задолжително доказно рочиште заради давање исказ на посебно ранливите жртви, како инструмент за обезбедување процесен континуитет на исказот на жртвата. Целта на истражувањето е унапредување на процесниот закон преку формулирање на законодавни предлози во насока на зајакнување на процесните гаранции за заштитата на посебно ранливите жртви.

Клучни зборови: *кривична постапка, процесен континуитет, ревиктимизација, процесни*

THE MANDATORY EVIDENTIARY HEARING AS A MECHANISM FOR THE PROCEDURAL PROTECTION OF PARTICULARLY VULNERABLE VICTIMS

Aljosha KACAROV

MSc., Attorney at law, Law firm of Nakov and Boshkov Shtip

e-mail: kacarov@hotmail.com

ORCID ID: 0009-0001-5159-0034

Abstract

The Law on Criminal Procedure within the legal system of North Macedonia, in addition to its role as a normative guarantor of the minimum standards of fairness required for a fair trial, also embodies a social dimension aimed at the protection of vulnerable categories of persons, including child victims of crime, indigent persons, as well as victims of criminal offences against sexual freedom and sexual morality and criminal offences against humanity and international law. This research applies a normative-legal analysis of the existing legislative framework in order to determine the level of procedural protection afforded to these categories of victims, with particular emphasis on the mechanisms governing their examination and protection against revictimisation. Particular attention is also devoted to victims of gender-based and domestic violence as a category requiring enhanced procedural safeguards. Furthermore, the paper examines the possibility of introducing a normative framework providing for a mandatory evidentiary hearing for the purpose of taking testimony from particularly vulnerable victims, as an instrument for ensuring the procedural continuity of the victim's testimony. The aim of the research is to contribute to the improvement of procedural legislation through the formulation of legislative proposals directed towards strengthening the procedural guarantees for the protection of particularly vulnerable victims.

Keywords: *criminal procedure, procedural continuity, revictimisation, procedural safeguards*

Вовед

Речиси секогаш кога *ex officio* ќе биде процесуиран кривичноправен настан каде што има оштетено физичко лице, постои воспоставена практика (и за тоа постои законска основа) неколкукратно да се зема исказ од тоа лице. Истото, во постапката добива статус на сведок-оштетен, односно сведок-жртва.

Низ еден хронолошки приказ тоа би изгледало вака, најпрво, оштетениот, односно жртвата, го дава својот првичен исказ во полициска постапка. Во согласност со законски утврдени надлежности, овластени службени лица (најчесто инспектори), при вршењето на т.н. полициски извиди, имаат право да собираат информации и податоци, во врска со кривичноправниот настан, и тоа непосредно преку вршење на разговори, а за тоа да составуваат службени белешки. Следува водење на претходна постапка, односно истражна постапка од страна на надлежен јавен обвинител. Оштетениот, односно жртвата, вторпат дава исказ, сега во форма на записник пред обвинителот. Доколку, по завршувањето на истражната постапка, обвинителот поднесе обвинител акт или во случај на скратена постапка поднесе обвинителен предлог, до надлежен основен суд, оштетениот, односно жртвата, свој исказ ќе даде по трет пат, сега како повикан сведок на главна расправа во доказна постапка. Во оваа фаза, неговиот исказ, во согласност со процесните одредби, подлежи на дополнително верификување преку т.н. вкрстено испитување од страна на одбраната.

Во случај, на укинување на првостепената пресуда, по усвоен редовен, или вонреден правен лек, постојат значителни шанси, оштетениот, односно жртвата, по четврти пат, да даде исказ во врска со настанот. Теоретски, постојат и неколку случаи, во кои е предвидено започнување на главната расправа одново (најчесто поради променет судечки состав, поминати 90 дена од последното одржано рочиште на главна расправа и сл.), каде што исто е голема веројатноста, оштетениот, односно жртвата да биде „принуден“ да дава повторно исказ во врска со истиот настан, и за истите фактички околности.

Сумирано, Законот за кривична постапка (Собрание на РМ, 2010), со сите свои предности и недостатоци, дава правна основа, оштетено лице, односно жртва на кривичноправен настан, неколкукратно во својство на сведок да ги повтори во наративна смисла сите забележани, односно доживевани подробности на настанот, битни заради докажување на кривичното дело/а кое/и му се ставаат на товар на обвинетиот/обвинетите. Тоа неколкукратно сведочење, во воопштена смисла значи и неколкукратно преживување на кривичноправниот настан. Преку обврската за постојано сведочење за сè што видел и слушнал, се наметнува обврска за постојано

навраќање и сеќавање на трауматскиот настан, што, несомнено, негативно влијае врз жртвите на кривичните дела.

Запомнетите перцепции, претворајќи се во енграм¹ можеме да ги повикаме во нашето сеќавање – претставите (Крстиќ Д. 1988, стр. 157, како што е цитирано кај Стаменкова-Трајкова, 1995). Претставата може да се дефинира како повторно доживување, обновување или репродукција на порано перципираните предмети и појави и нивните својства, кога тие не се присутни (Стаменкова-Трајкова, 1995, стр. 129).

Лицата кои доживеале траума често при присетување на настанот повторно ги искусуваат афективните реакции, телесните сензации и психолошките состојби што ги доживеале за време на самата траума (McIsaac & Eich, 2004). За тоа нешто, неретко говорат и физиолошките промени кај жртвата воочливи во текот на давањето на исказот, како што се забрзаното дишење, бледило или црвенило на кожата на лицето, насолзени очи, треперлив глас и слично.

Оттука, кога станува збор за посебно ранливите жртви, особено жртвите на кривичните дела против половата слобода и половиот морал, кривичните дела против човечноста и меѓународното право, како и жртвите на родово-базирано и семејно насилство, повторното присетување и вербализирање на трауматскиот настан низ повеќе фази од постапката, пред повеќе судски инстанции, пред различни учесници во постапките, или, едноставно, неколкукратното сведочење за она што се случило, е во директна спротивност на начелото за процесна заштита на посебно ранливите жртви и заштитата од нивна *ревиктимизација*².

Предмет на овој труд е анализа на потребата од воведување на таква законска облигација со која ќе се обезбеди *процесен континуум* на исказот на жртвата, која само еднаш за целото времетраење на кривичната постапка ќе го даде својот исказ пред судија на претходна постапка, непосредно после кривичноправниот настан. Целта на таквата законска измена, би била спречување и намалување токму на ефектите од ревиктимизација на жртвите.

Првата тематска целина се однесува на поимот ревиктимизација, меѓународните извори за заштита од ревиктимизација, и ставовите на Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП) изразени преку неговата јуриспруденција. Во втората тематска целина, е извршена парцијална нормативно-правна анализа на одредбите од Законот за кривична постапка (ЗКП), насочена кон оценка на степенот на нивната ефективност во гарантирањето на процесната заштита на посебно ранливите жртви. Третата тематска целина го вклучува предлогот за задолжителното одржување на посебно доказно рочиште заради давање на исказ на посебно ранливите жртви, или *de lege ferenda*. За крај, во делот насловен како завршни

согледувања, се наведени сумирани заклучоци, размислувањата и ставовите во врска со предметот на научната опсервација.

1. Ревиктимизација на жртвата – општи напомени

Етимолошки терминот „ревиктимизација“ го има своето потекло во латинскиот јазик. Префиксот „*re*“ означува повторување или навраќање (Online Etymology Dictionary, n.d.). Додека, основата „*victima*“ е латински збор со кој се означува лице или животно пренесено како жртва, најчесто како дел од религиозен обред, Online Etymology Dictionary (n.d.). Што во дословна смисла би значело повторно доведување на лицето во позиција на жртва, односно одново преживување на веќе доживеаното.

Во последната декада, терминот во неколку форми (повторена виктимизација, секундарна виктимизација, двојна виктимизација и сл.) се популаризираше, најпрво, во научниот дискурс, а понатаму стана дел и од неколку важни европски и светски нормативни акти кои имаат за цел гарантирање на правата на посебните категории на жртви. Често ревиктимизацијата се разгледува како феномен што опфаќа различни форми на повторна виктимизација, при што се прави разлика меѓу примарна виктимизација (директното кривично дело), секундарна виктимизација (дополнителна штета предизвикана од институционалниот одговор во текот на кривичната постапка) и терцијарна виктимизација (пошироки социјални и долгорочни последици како стигматизација и социјална исклученост). Овој концептуален модел се користи за појаснување на повеќеслојната природа на штетата што ја трпат жртвите, особено во контекст на кривичноправната заштита и институционалното постапување со нив (Preda, A., 2023/2024). Како за веќе афирмирана појава, постојат повеќе стандарди, правила и предвидени мерки за заштита од ревиктимизација, но ние најмногу ќе се задржиме на оние кои се однесуваат на заштитата од институционална ревиктимизација, како најблиска до предметот на трудот.

Европската Унија има усвоено директива која се однесува на воспоставувањето на минимални стандарди во однос на правата, поддршката и заштитата на жртвите од кривични дела (Европска Унија, 2012). Во таа европска директива, на еден многу експлицитен начин во членот 20 насловен како „*Право на заштита на жртвите во текот на кривичната истрага*“ е предвидено, најпрво, дека „*сослушувањето на жртвите се врши без неоправдано одложување откако пријавата во врска со сторено кривично дело е поднесена до надлежниот орган*“, и уште поважно „*бројот на испрашувања на жртвите се сведува на минимум, а испрашувањата се спроведуваат само кога тоа е строго неопходно за целите на кривичната истрага*“.

Овие две одредби суштински ја доловуваат законодавната интенција. Прво, земајќи го предвид *времето* на давање на исказот на жртвата. Што значи дека не смее да се дозволи неоправдано одлагање, односно испрашувањето да биде спроведено во најтесен можен временски рок. Додека, следната одредба се однесува на вториот клучен елемент, а тоа е колку пати жртвата треба (смее) да биде сослушана во текот на една кривична постапка. Одредбата го употребува терминот „минимум“ што укажува на тоа дека бројот на испрашувања се сведува на најнеопходниот број на искази, потребен заради исполнување на одредени процесни критериуми кои ги налага начелото за правично судење. Термините како секундарна и повторна виктимизација се среќаваат во 17 наврати во целиот текст на директивата.

Истовремено, од особена важност и е „Конвенција на Советот на Европа за заштита на децата од сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба“ или скратено *Ланзаротската конвенција*, во националното право ратификувана, а со тоа и влезена во правна сила со Законот за ратификација на Конвенција на Советот на Европа за заштита на децата од сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба (Собрание на РМ, 2011).

Ланзаротската конвенција содржи посебна глава – Глава VII насловена како „Истраги, обвинение и процесно право“, која, првенствено, се однесува на посебниот статус на детето во кривичната постапка. Во членот 30 се наметнуваат позитивни обврски на договорните страни за заштитен пристап спрема жртвите, притоа обезбедувајќи истрагите и кривичните постапки да не ја влошуваат траумата на детето. Членот 35 таксативно наведува кои мерки треба да бидат преземени во текот на испрашувањето на детето, помеѓу кои се и тие испрашувањето да биде без неоправдано доцнење, а бројот на испрашувањата да биде во најголема мера ограничено и да биде вршено само онолку колку е неопходно за целите на кривичната постапка. Значи и овде се забележуваат тие две есенции врзани за *времето* и *бројот* на испрашувањата. Всушност, се истакнува потребата од што е можно побрзо земање исказ од жртвата, со минимален број на испрашувања, а како би се избегнало повторно опишување на трауматскиот настан.

Следна е Конвенцијата на Советот на Европа за спречување и борба против насилството врз жените и домашното насилство, колоквијално позната како „*Истанбулска конвенција*“ ратификувана со Законот за ратификација на Конвенцијата на Советот на Европа за спречување и борба против насилството врз жените и домашното насилство (Собрание на РМ, 2017). Истата, суштински ги содржи истите принципи за избегнување на постапувања кои можат да доведат до институционална ревиктимизација на жртвите. Фокусот повторно е ставен на ограничувањето на испитувањето

на жртвите, како и на тоа органите да користат специјализирани техники на испитување.

Постојат и низа други меѓународни извори, кои во форма на стандарди, практики, упатства и останато „меко“ право, бараат гарантирање на неколку клучни процесни права кај посебните категории на жртви. Како најмал заеднички содржател во истите се среќава обврската за избегнување на ревиктимизацијата при сведочењата на жртвите, со што ќе се минимизира одново доживувањето на траумата, при повторно опишување на трауматскиот настан, заедно со водечката обврска за заштита на достоинството и приватноста на жртвите од кривичните дела.

Европскиот суд за човекови права со седиште во Стразбур, преку своето правораздавање во насока на заштитата на правата гарантирани со Европската конвенција за заштита на човековите права и слободи (ЕКЧП) има донесено значаен корпус на пресуди каде се актуализира потребата од заштитата од ревиктимизација на жртвите, како позначајни се: *Б. против Русија*; *Талпис против Италија*; *Курт против Австрија*; *Туникова и други против Руситја*, итн.

Како референтна пресуда за овој труд ќе ја издвоиме пресудата во предметот *Б. против Русија* (Европски суд за човекови права, 2023), каде со едногласна одлука е изгласана повреда на членот 3 од ЕКЧП, односно повреда на забраната за мачење и нечовечко постапување.

Апликантката како дете-жртва на кривично дело полов напад и полово вознемирување, во текот на две години била 11 пати последователно испрашувана на околности врзани со кривичноправниот настан, надвор од стандардите предвидени со Ланзаротската конвенција. Во неразумно долгата постапка, која траела повеќе од 3 години, апликантката доживеала влошување на нејзината состојба, при што ѝ било дијагностицирано посттрауматско растројство, а страдала и од астенија, анксиозност, депресија, ризик од самоубиство и самоповредување. ЕСЧП утврдил дека ваквиот пристап предизвикал *непотребно и дополнително* страдање на жртвата. Наместо државните органи да го заштитат нејзиниот интегритет, таа била принудена постојано одново да ја преживува истата траума пред различни учесници во постапката. Европскиот суд за човекови права (ЕСЧП, 2023, § 71) меѓу другото утврдил и дека тужената држава – чии надлежни органи покажале целосно игнорирање на страдањата на апликантката, која се наоѓала во состојба на акутна ранливост поради нејзината млада возраст, трагичната семејна ситуација, претходното сместување во дом за деца без родители и наводната сексуална злоупотреба од страна на повеќе лица – не успеала да го заштити нејзиниот личен интегритет во текот на кривичната постапка против наводните сторители на нејзината сексуална злоупотреба, што довело до нејзина *секундарна виктимизација*“.

Преку изразените ставови, ЕСЧП воспоставува обврска на државите да обезбедат ефективна заштита на посебно ранливите жртви, вклучително и преку процесни гаранции кои спречуваат ревиктимизација и повторна трауматизација на жртвите. Неефективниот институционален одговор претставува повреда на позитивните обврски на државата. Овие стандарди укажуваат дека кривичната постапка мора да биде структурирана на начин кој ја минимизира изложеноста на жртвата на повторени и непотребни процесни дејствија, што дава основа за воведување на пошироки процесни гаранции, како што конкретно би била обврската за задолжително одржување на доказно рочиште заради земање исказ од жртвата, уште во најраната фаза од постапката.

Сите овие меѓународни правни извори учествуваат во дефинирањето, прво, на поимот што претставува институционална ревиктимизација, истовремено, поставувајќи го фундаментот на начелото за забрана од ревиктимизација на жртвите. Таквото начело, има неколку клучни аспекти, а помеѓу најважните се минимизирањето на бројот на испитување на жртвите, како и тоа испитувањето да се врши без непотребно и неоправдано одлагање. Најважно е тоа што сите погоре наведени правни извори, преку соодветните закони за ратификација, се дел и од нашиот правен систем. Оттука, сите тие непосредно се применливи, и сите субјекти можат да се повикаат на истите, но за подобра операционализација, сепак, потребна е законодавна активност од страна на законодавниот орган, а понатаму и ефикасна имплементација. Во наредниот дел ќе анализираме што е досега инкорпорирано во националното позитивно право, конкретно, во Законот за кривична постапка, и со какви институти располага истиот.

2. Внатрешна систематика на посебните права на жртвите во нашиот ЗКП

Во нашиот Закон за кривична постапка е содржана засебна глава, конкретно глава V, насловена како „Жртва, оштетен и приватен тужител“ која е поделена во два дела. Првиот се однесува токму на жртвите на кривичните дела, додека вториот дел е посветен на оштетените лица од кривични дела, како и на правата и обврските на приватниот тужител во кривичната постапка. Ваквата поделба е сторена врз основа на самото значење на термините „жртва“ и „оштетен“.

Во самиот закон, односно во поимникот на законот, се дадени точни дефиниции што значи „жртва“, а што „оштетен“.

Во согласност со чл. 21, ст. 1, т. 4, од ЗКП *„Жртва на кривично дело е секое лице кое претрпело штета, вклучувајќи физичка или ментална повреда, емотивно страдање, материјална загуба или друга повреда или загрозување на неговите права и интереси како последица на сторено*

кривично дело.“ Во согласност со т. 5 од истиот член „Оштетен, покрај жртвата, е и друго лице чие лично или имотно право е повредено или загрозено со кривично дело и кое учествува во кривичната постапка со приклучување кон кривичното гонење или заради остварување на имотноправно барање.“

Оттука, се воочува главната разлика помеѓу овие два законски термини. Дефиницијата на поимот „жртва“ во ЗКП е идентична со дефиницијата на „жртва“ содржана во чл. 122, ст. 1, т. 22, од КЗ, а со цел да се спречат различни толкувања на ист поим во материјалното и процесното законодавство кои се нужно меѓусебно поврзани и испреплетени (Калајчиев и др., 2018, стр. 129). Од друга страна, поимот оштетен има поширока дисперзија и опфаќа и лица кои не биле директно изложени на последицата од конкретното кривично дело (како што секогаш би бил случај со жртвите), но со текот на настаните, нивните (најчесто) имотни и лични права биле загрозени, односно повредени. Пример, пасивна процесна легитимација на оштетен во кривичната постапка, ќе има наследник на починато лице врз кое се извршило кривично дело компјутерска измама, а сторителот се стекнал со незаконска имотна корист. Во тој случај, законскиот наследник на имотот на починатото лице, има право да поднесе кривична пријава до надлежно обвинителство, како и да предјави имотноправно побарување.

Всушност, постојат два вида жртви – жртва која се јавува како оштетена во постапката и жртва која нема процесна активност, но постојат и два вида оштетени – оштетен кој е едновременно и жртва на кривичното дело и оштетен кој, иако нема статус на жртва, остварува имотноправно барање во постапката, како, на пример, роднини на жртва која починала (Tomašević & Rajčić, 2008, стр. 839, како што е цитирано кај Калајчиев и др., 2018, стр. 129).

Во продолжение ќе се задржиме, исклучително, на првиот дел од глава V, поради неговата важност за предметот на овој труд. Првата одредба, или член 53 е општа одредба и се однесува на *основните* законски права кои ѝ следуваат на секоја жртва на кривично дело. Одредбата, најпрво, укажува на тоа дека жртвите имаат право да учествуваат во постапката како оштетени со приклучување кон кривичниот прогон или заради остварување на имотноправното барање за штета. Понатаму се апострофира обврската за посебната грижа и внимание од страна на државните органи и субјектите кои учествуваат во постапката. Жртвите имаат право и на психолошка и друга стручна помош особено преку можноста за обезбедување на делотворна и поддршка од страна на органи, установи и организации за помош на жртви за кривични дела.

Посебно се издвојуваат жртвите на кривични дела за кои е предвидена минимум казна затвор од четири години, при што ѝ се става на располагање законско право за користење на советник на товар на

буџетските средства пред давањето на исказ, односно изјава или поднесување на имотноправно барање, ако има тешки психофизички оштетувања или потешки последици од кривичното дело. Истовремено, предвидена е и можноста за надоместок на материјална и нематеријална штета од државен фонд под услови и на начин пропишан со посебен закон, доколку надоместокот на штета не може да се обезбеди од осудениот. Посебниот закон со кој се операционализира оваа одредба е Законот за исплата на паричен надоместок на жртви од кривични дела со насилство (Собрание на РСМ, 2022).

Тргувајќи од правото на одбрана како цивилизациско достигнување и еден од фундаментите на начелото на правично и фер судење, не смее секоја жртва на кривично дело да има посебна и неограничена кривично-процесна заштита. Затоа е нужно ограничување во опсегот на важење, односно утврдување на тоа, точно кои жртви, за кои кривични дела или под кои околности, ќе го имаат тој „привилегиран“ процесен статус. Како и ограничување во однос на тоа што сè ќе се смести под превезот на „посебните процесни права“, односно точно кои процесни привилегии ќе ги имаат тие жртви. Опсегот на важење на посебните процесни права во нашиот процесен закон е определен преку одредбите од членовите 54 и 55.

Членот 54 именуван како „Посебни права на ранливите категории на жртви“ во првите три става се однесува на посебните мерки на процесна заштита при давањето на исказ во сите фази од постапката. Од содржината на овие норми, можат да се заклучат следниве неколку особености. Прво, тие имаат диспозитивен карактер и зависат исклучително од волјата/диспозитивот на жртвата во конкретната кривична постапка. Истите можат да бидат определени по предлог на обвинителот, но и *ex officio*, кога судот ќе утврди дека тоа е потребно заради заштита на загрозените и посебно чувствителни жртви. Сепак, и во двата случаја задолжително имајќи ја предвид волјата на самата жртва. Во ставот 1 е определено за кого се однесуваат тие посебни мерки на процесна заштита. Што значи дека се опфатени три категории на лица и тоа, *дете-жртва* на кривично дело, лице кое со давањето на исказот или одговор на одредено прашање би се довело себе или нему блиско лице во сериозна опасност по животот, здравјето или физичкиот интегритет (*загрозени жртви*). На крај се опфатени лицата кои поседуваат најмалку една посебна карактеристика која ги категоризира во групата на ранливи категории на жртви, а тоа може да биде: возраста, природата и последиците на кривичното дело, физичкиот или психичкиот инвалидитет или друга здравствена состојба која е од значење, општественото и културното минато, семејните околности, религиозните уверувања и етничката припадност на жртвата, однесувањето на обвинетиот, членовите на семејството или пријателите на обвинетиот, кон жртвата би имало штетни последици по нивното психичко или физичко

здравје или негативно ќе влијае врз квалитетот на дадениот исказ (*посебно чувствителни жртви*). Наредните ставови (ст. 4, 5 и 6) од овој член, исклучително се однесуваат на посебната процесна заштита на децата-жртви на кривични дела, а кои процесни институти се дообработени со Законот за правда на децата (Собрание на РСМ, 2024).

Што значи членот 54, прво, определува дека процесната заштита се однесува при давањето на исказ на жртвата во постапката, а понатаму се определува и опсегот, односно кои жртви можат да се повикаат на овие законски гарантирани права.

Во самиот наслов, пак, на одредбата од членот 55, е наведено за кои жртви на кои кривични дела важат посебните права определени со оваа одредба. Така, истиот е насловен „Посебни права на жртвите на кривични дела против половата слобода и половиот морал, човечноста и меѓународното право“ и пропишува дека овие жртви покрај основните права од основната одредба на член 53, дополнително ги имаат и следниве права: пред испитувањето жртвата да може да разговара со бесплатен советник или со полномошник, доколку во постапката учествува како оштетена; да биде испитувана од лице од ист пол во полицијата и во јавното обвинителство; да не одговара на прашања што се однесуваат на личниот живот на жртвата, а не се поврзани со кривичното дело и да бара испитување со помош на визуелно-тонски средства на начин определен со овој закон и да бара исклучување на јавноста на главната расправа.

Ценејќи ја содржината на ставот 2, може да се заклучи дека примената и на овие процесни мерки за заштита зависи исклучително од диспозицијата на жртвата. Судот, јавното обвинителство и полицијата се должни да ја поучат жртвата на ваквите права, најдоцна пред нејзиното прво испитување за што полицијата составува службена белешка, а судот и обвинителството тоа го констатираат записнички. Што значи дека и овој вид на процесна заштита се однесува при давањето на исказ.

Опсегот на важење на овие посебни права е сконцентриран на жртвите на кривични дела систематизирани во глава IV од Кривичниот законик (Собрание на РСМ, 1996) „Кривични дела против половата слобода и против половиот морал“ и во глава XXI – „Кривични дела против човечноста и меѓународното право“. Иако, навидум, станува збор за две различни групи на кривични дела со различен објект на заштита, постојат неколку точки на спојување кои прават жртвите на овие кривични дела да уживаат посебни процесни права. Една од главните заеднички карактеристики е тоа што и кај сексуалните деликти (*delicta carnis*) и кај кривичните дела од глава XXI (главно, жртвите на делата на трговија со луѓе), се бруталноста и високиот степен на насилство, што речиси секогаш резултира со психолошки последици.

Имајќи ги предвид европските тенденции, изразени и во Европската директива за воспоставување на минимални стандарди во однос на правата, поддршката и заштитата на жртвите од кривични дела, како и во Истанбулската конвенција, нужно е ваквите посебни заштитни мерки, при водењето на кривичната постапка, да се однесуваат и на жртвите на *родово-базирано и семејно насилство*. Ова е поддржано и во стручната литература, која укажува дека жртвите на семејно и интимно партнерско насилство трпат долгорочни психолошки и физички последици, вклучително и депресија, анксиозност и посттравматско стресно нарушување, што ја оправдува потребата од засилени процесни гаранции и заштитни мерки во кривичната постапка (Burghart & Backhaus, 2024).

Делот со *de lege lata* го завршуваме со анализа на одредбата од членот 232 од ЗКП. Всушност, станува збор за одредба систематизирана во дел 2 на глава XVIII со наслов „Доказни средства“ и претставува последната одредба која ја регулира материјата на посебните права кај жртвите на кривични дела. Како и претходните така и оваа одредба се однесува на посебни процесни мерки за заштита при давањето на исказ на жртвата. Специфично за неа е тоа што, истата го проширува опсегот на примена, односно истата може да биде применлива и за лице сведок во постапката. За разликата од одредбите од глава V, примената на оваа одредба при земањето на исказ од жртва/оштетен или сведок *не зависи* од волјата на лицето од кое се зема исказот. Напротив, органот кој ја води постапката во таа процесна фаза, одлучува во согласност со конкретните околности на случајот, дали има (нема) нужност од приемна на оваа одредба. Значи во претходна постапка одлучува јавниот обвинител, а по поднесување на обвинение одлучува судот.

Околности кои би го оправдале испитувањето на овој начин се: возраста, здравствената состојба, природата или последиците од кривичното дело, односно поради други околности на случајот посебно се ранливи, малолетно лице жртва на трговија со луѓе, насилство или сексуална злоупотреба и дека испитувањето во просториите на органот што ја води постапката би имало штетни последици по нивното психичко или физичко здравје. Процесни мерки кои се предвидени со оваа одредба се: поставување на полномошник на оштетениот, односно на сведокот за време на давањето на исказот; поставување на прашања од другите учесници во постапката преку органот којшто ја води постапката; испитување со помош на психолог, социјален работник или друго лице; можност испитувањето да се врши со помош на технички средства за пренос на слика и звук, без присуство на странките и другите учесници во постапката, како и исклучување на јавноста кога тоа ќе го оцени како целисходно органот којшто ја води постапката.

Сите овие законски норми кои се пропишани во нашиот ЗКП, се резултат на веќе преземените обврски со склучените и ратификувани меѓународни конвенции, претходно наведени во трудот. Истите, се во насока токму на намалување на последиците од ревиктимизација и заштита од ревиктимизација на жртвите на кривични дела и покажуваат високо ниво на усогласеност со меѓународните правни стандарди. Во согласност со веќе оформената законодавна интенција и меѓународните обврски, како и со цел зголемување на делотворноста на законот, во наредната тематска целина се презентира и образложува нашиот предлог за законски измени.

3. De lege ferenda

Во моментот на изработка на овој труд, во тек е подготовка на нов Закон за кривична постапка, и за таа цел формирана е посебна работна група при Министерството за правда на РСМ, а се очекува и поширока јавна расправа. Една од клучните измени кои би требало да бидат инкорпорирани во новото законско решение е токму законската обврска за задолжително одржување на доказно рочиште заради давање исказ на жртвите на кривични дела против половата слобода и половиот морал, човечноста и меѓународното право, како и на жртвите на родово-базирано и семејно насилство.

Општа карактеристика на секое доказно рочиште, спроведено во претходна постапка, е тоа што претставува *исклучок од правилото за непосредно изведување на доказите*. Спроведеното доказно рочиште овозможува користење на изведениот доказ на главната расправа (чл. 388 ст. 3 од ЗКП). Од номотехнички аспект одредбата за спроведување на задолжително доказно рочиште би била сместена на крајот од делот 3 – „Доказно рочиште“ на глава XXI – „Истражна постапка“ од ЗКП, што би значело дека најголем број од претходните одредби во овој дел би се однесувале и на оваа одредба, без да се нарушат нејзините посебности.

Оттука, задолжителното доказно рочиште би се спроведувало во текот на истражната постапка, пред судија на претходна постапка, но не по образложено барање на странките како што е предвидено за факултативното доказно рочиште (чл. 313 од ЗКП), туку после доставеното писмено известување од јавниот обвинител. Судијата на претходна постапка, не одлучува дали ќе спроведе доказно рочиште, туку *задолжително* спроведува. Имајќи ја предвид итноста во постапувањето како една од мерките за заштита од ревиктимизација, судот одржува доказно рочиште во рок од не повеќе од седум дена од приемот на известувањето. Текот на рочиштето, останува да биде определен во член 315 од ЗКП, со сите важечки правила во поглед на начинот на одржување, присуството на странките и оштетениот, недоаѓањето на една од странките, поставување на бранител по службена должност, итн. Во согласност на така

поставениот контекст, применливи би биле и одредбите од членовите 316 и 317 од ЗКП, како и правилото за доказната вредност на доказот изведен на доказно рочиште од чл. 318 од ЗКП.

Судот, доколку утврди дека тоа е потребно, може да примени и една од процесните мерки за заштита при давањето на исказ на жртвата предвидени со чл. 232 од ЗКП. Што би значело дека посебните права предвидени со законот се комплементарни едни на други, примената на едни не смее да влијае на примената на други мерки за процесна заштита на жртвата. Главната причина за целисходноста на овој *sui generis* процесен институт, е тоа што исказот, кој ќе биде добиен од така одржаното доказно рочиште ќе има процесен континуум, односно ќе важи за целото времетраење на кривичната постапка во сите нејзини фази и пред сите судски инстанции. Сè е во насока на заштита од ревиктимизација на жртвата.

Аналогно на чл. 54 ст. 5 од ЗКП, кој се однесува на дете-жртва на кривично дело, предлагаме исклучок од ова процесно правило, и тоа само заради нови околности на случајот, за да може судот да нареди повторно испитување на жртвата на кривични дела против половата слобода и половиот морал, човечноста и меѓународното право, и на жртвите на родово-базирано и семејно насилство, но само уште еднаш, преку користење на технички средства за комуникација.

Земајќи го предвид наведеното, нацрт-текстот за ова законска измена би бил:

„Случаи на задолжително одржување на доказно рочиште

(1) Во случаите на кривични дела против половата слобода и половиот морал, човечноста и меѓународното право, и кривични дела на родово-базирано и семејно насилство, јавниот обвинител е должен веднаш по отпочнувањето на истражната постапка, писмено да го извести судот за постоењето на жртва и можноста за нејзино испитување.

(2) Судот е должен да закаже рочиште заради давање на исказ на жртвата, во рок не подолг од седум дена, од денот на приемот на писменото известување.

(3) Одредбите од членовите 315, 316, 317 и 318 соодветно ќе се применуваат и во случај на одржување на доказно рочиште во согласност со овој член.

(4) Судот, доколку смета дека тоа е потребно, може да определи една или повеќе процесни мерки за заштита при давањето на исказот на жртвата предвидени со чл. 232.

(5) Во исклучителни случаи, заради нови околности на случајот, судот може да нареди повторно испитување на жртвата, најмногу уште еднаш, преку користење на технички средства за комуникација.“

Главниот придонес од имплементирањето на ваквата законска измена, би бил еден исказ до крајот на постапката (процесен континуум на исказот), и тоа даден непосредно по случувањето на кривичноправниот настан, пред судија на претходна постапка. На кој начин ќе се анулира можноста од неколкукратното давање на исказ на жртвата, а со тоа и неколкукратно доживување на истите или слични примарни негативни емоции кои биле присутни за време на настанот. Едновременно, жртвата би ја исполнила својата процесна обврска за давање на исказ кој би служел како вербален доказ за докажување на кривичното дело уште на самиот почеток на процесот.

Завршни согледувања

Од содржината на овој труд можеме да заклучиме дека два клучни фактора неминовно придонесуваат за појавата на феноменот институционална ревиктимизација, а тоа се - бројот на искази што жртвата е принудена да ги дава во различни процесни фази и времетраењето на самата постапка. Анализираниите меѓународни и европски стандарди јасно упатуваат на потребата од минимизирање на бројот на испитувања на посебно ранливите жртви и обезбедување нивно навремено процесно третирање. Сите овие извори се круцијални во градењето на едно ново современо кривично-процесно начело, во кое ќе бидат нагласени потребата од минимизирање на бројот на испитувања на посебно ранливите жртви, како и тоа испитувањето да се врши без непотребно и неоправдано одлагање.

Нормативно-правната анализа на Законот за кривична постапка, покажа дека иако истиот обезбедува значително ниво на процесна заштита на посебно ранливите жртви, постојниот модел не гарантира доволно ефикасно спречување на ревиктимизацијата предизвикана од повеќекратното давање исказ во различни фази од постапката.

Оттука, воведувањето на еден нов процесно-правен институт, со кој би се конституирала законска облигација за одржување на доказно рочиште заради давање на исказ на посебно ранливите жртви, ќе значи процесен континуум на исказот, намалување на ризикот од ревиктимизација и понатамошно усогласување на домашното законодавство со современите европски стандарди за процесна заштита на посебно ранливите жртви. Преку ваквата законодавна интервенција, би се подобрила и јавната перцепција за предвидливоста и ефикасноста на судските постапки, како и за институционалниот третман на жртвите. На тој начин би се зајакнала не

само индивидуалната процесна заштита на жртвата, туку и довербата во институционалниот одговор на најтешките облици на виктимизација.

Библиографија

- Burghart, M., & Backhaus, S. (2024). The long-term consequences of family violence victimization: An umbrella review of longitudinal meta-analyses on child maltreatment and intimate partner violence. *Journal of Family Violence*. <https://doi.org/10.1007/s10896-024-00768-y>
- European Court of Human Rights. (2023). *B v. Russia (Application no. 36328/20)*. HUDOC. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-222872>
- European Union. (2012). *Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime*. Official Journal of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/29/oj>
- McIsaac, H. K., & Eich, E. (2004). Vantage point in traumatic memory. *Psychological Science*, 15(4), 248–253.
- Online Etymology Dictionary. (n.d.). *Re.* from <https://www.etymonline.com/word/re->
- Online Etymology Dictionary. (n.d.). *Victim.* from <https://www.etymonline.com/word/victim>
- Preda, A. (2023/2024). Secondary victimization – Regulations and recommendations. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov: Series VII – Social Sciences • Law*, 16(65). <https://doi.org/10.31926/but.ssl.2023.16.65.3.25>
- Собрание на Република Македонија. (1996). Кривичен законик („Службен весник на Република Македонија“, бр. 37/96).
- Собрание на Република Македонија. (2010). Закон за кривична постапка („Службен весник на Република Македонија“, бр. 150/2010).
- Собрание на Република Македонија. (2011). *Закон за ратификација на Конвенцијата на Советот на Европа за заштита на децата од сексуална експлоатација и сексуална злоупотреба (Ланзароте конвенција)*. Службен весник на Република Македонија бр. 135/10.
- Собрание на Република Македонија. (2017). *Закон за ратификација на Конвенцијата на Советот на Европа за спречување и борба против насилството врз жените и домашното насилство (Истанбулска конвенција)*. „Службен весник на Република Македонија“, бр. 198/17.

- Собрание на Република Северна Македонија. (2022). *Закон за исплата на паричен надоместок на жртви од кривични дела со насилство* („Службен весник на Република Северна Македонија“, бр. 247/22).
- Собрание на Република Северна Македонија. (2024). *Закон за правда на децата* („Службен весник на Република Северна Македонија“, бр. 66/2024).
- Калајџиев, Г., Лажетиќ, Г., Неделкова, Л., Денковска, М., Тромбева, М., Витларов, Т., Јанкуловска, П., & Кадиев, Д. (2018). Коментар на Законот за кривична постапка. ОБСЕ.
- Стаменкова-Трајкова, В. (1995). *Психологија*. Универзитетска печатница „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.